

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯГА МУҲТОЖ БОЛАЛАР БИЛАН ИШЛАШ ФАОЛИЯТИ

Умаралиев Муҳаммаднофъе Дилмурод ўғли

ИИВ Академияси 3-ўқув курси,

318 гуруҳ курсанти.

Аннотация. Мақолада ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни ҳимоя қилиш билан боғлиқ қонунчилик нормалари ва ушбу нормалар асосида амалга оширилиши белгиланган вазифалар, шунингдек ушбу вазифаларни ижро этувчи субъектлардан бири сифатида ИИОлари профилактика инспекторларининг асосий фаолияти ҳамда ушбу фаолият самарадорлигини халқаро тажрибалар асосида янада такомиллаштиришга оид фикрлар келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: Ижтимоий ҳимоя, зўрлик, таълим, тарбия, жиноятчиликка қарши курашиш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, қўрқитиш, руҳий таъсир, жисмоний зўрлик ишлатиш, ҳимояланиш чоралари.

Ўзбекистон Республикасида болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни қўллаб-қувватлаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан биридир. Профилактика инспекторлари, яъни ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимининг асосий субъектлари сифатида, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, назоратсизликни бартараф этиш ва ижтимоий хавфли ҳолатлардаги болалар билан ишлашда муҳим рол ўйнайди. Ушбу мақола профилактика инспекторларининг мазкур фаолиятини илмий таҳлил қилиш ва амалий мисоллар билан бойитишга бағишланган. Мақсад – ушбу тизимнинг долзарб муаммоларини кўриб чиқиш ва самарадорлигини ошириш йўллари таклиф қилишдир.

Ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар – бу ота-онасиз қолган, моддий қийинчиликларга дуч келган, оилавий зўравонлик қурбони бўлган ёки ҳуқуқбузарликка мойил болалардир. Ўзбекистон Республикасининг "Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида"ги Қонуни (2010 йил)га асосан, профилактика инспекторлари ушбу болаларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш вазифаларини бажаришади. Илмий адабиётларда, масалан, А.А. Руденко (2021) тадқиқотларида, назоратсизлик ҳуқуқбузарликка мойилликни ошириши таъкидланган, бу эса профилактика инспекторлари фаолиятининг илмий асосларини кўрсатади.

2024-2025 йилларда соҳада қатор қонунчилик ўзгаришлар киритилди, масалан, Президентнинг 2024 йил 14 ноябрдаги ПФ-185-сон Фармони билан болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизими такомиллаштирилди, унда "Инсон" марказларининг

фаолияти кенгайтирилди ва вояга етмаганларга ижтимоий-ҳукукий ёрдам марказлари "Ҳаёт мактаби"га айлантирилди. Шунингдек, 2024 йилда қабул қилинган "Болаларни зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонун (ЎРҚ-996-сон, 2025 йил 15 майдан кучга кирди) зўравонлик турларини 6 тага кенгайтириб, ҳимоя чораларини кучайтирди. Бу ўзгаришлар профилактика инспекторлари фаолиятининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Профилактика инспекторлари фаолиятининг назарий асослари ҳуқуқшунослик, психология ва ижтимоий педагогика илмларига таянади. Илмий таҳлилларга кўра, ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш учун комплекс ёндашув талаб этилади. Масалан, Ю.Г. Быков ва Л.Х. Кареева тадқиқотларида 16-18 ёшли вояга етмаганлар ҳуқуқий оқибатларни тўлиқ тушунмаслиги сабабли ҳуқуқбузарликка мойиллиги юқорилиги кўрсатилган. Бу болаларнинг аксарияти даромади паст оилалардан чиқиши, масалан, БМТ маълумотларига кўра, даромади паст мамлакатларда 12-14 ёшли болаларнинг 30% мактаб ўқишини ташлаб қўйиши ҳуқуқбузарликларнинг ортишига олиб келади.

Ўзбекистонда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимидаги долзарб муаммолар орасида оила ичидаги зиддиятлар, ажралишлар (йиллик 30 минг оила ажралиши) ва ота-оналарнинг педагогик билимлари пастлиги устувор ўрин эгаллайди. Илмий таҳлиллар кўрсатишича, интернет ва оммавий ахборот воситаларининг салбий таъсири болаларнинг маънавий онгини ўзгартириб, агрессияни ошириши мумкин. Профилактика инспекторларининг роли шу ерда муҳим: улар индивидуал профилактика чораларини қўллаб, болаларнинг ижтимоий муҳитини ўрганадилар.

Статистик таҳлилларга кўра, 2016-2020 йилларда вояга етмаганлар томонидан содир этилган жиноятлар 31,5 фоизга камайган, аммо 2021 йилда мактаб ўқувчилари орасида жиноятлар 4,0 фоизга ўсган. Касб-ҳунар таълим муассасалари ўқувчилари орасида жиноятлар улуши энг юқори (57,6 фоиздан 37,2 фоизгача). Бу таҳлиллар профилактика инспекторларининг фаолиятининг самарадорлигини ошириш учун электрон тизимларни жорий этишни таклиф қилади, чунки идоралараро ҳамкорликнинг заифлиги муаммоларнинг асосий сабабидир.

Илмий адабиётларда профилактиканинг тўрт тури – умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик чоралар кўрсатилади. Ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар билан ишлашда махсус профилактика устувор: бу болаларнинг ҳуқуқий билимларини ошириш, психологик ёрдам кўрсатиш ва оилавий муҳитни яхшилашни ўз ичига олади.

2024-2025 йилларда илмий таҳлилларга асосан, зўравонликдан ҳимоя қилиш қонуни болаларнинг психологик ҳолатини яхшилашга хизмат қилади, чунки зўравонлик турларининг кенгайтирилиши (эксплуатация, буллинг ва ғайра) профилактика чораларини кучайтиради. Шунингдек, Жаҳон банкининг INSON лойиҳаси (2024 йил май) 50 та ҳудудий ижтимоий хизмат марказларини ташкил этиш орқали 50 мингдан ортиқ муҳтож болаларга хизмат кўрсатишни таъминлайди.

Профилактика инспекторлари Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги тизимида фаолият юритади ва уларнинг асосий вазифалари ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни аниқлаш, улар билан индивидуал ишлаш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишдир. Масалан, инспекторлар болаларнинг дам олиш жойларида бўлишини чеклаш, спиртли ичимликлар ёки гиёҳванд моддалар истеъмолига йўл қўймаслик ва ота-оналарга ёрдам бериш вазифаларини бажаришади.

Амалий фаолиятда инспекторлар маҳалла фуқаролар йиғинлари билан ҳамкорликда ишлайди. "Маҳаллабай" тизими орқали ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг рўйхати (масалан, "Темир дафтар", "Аёллар дафтари") асосида болаларни тадбиркорлик ва касб-ҳунар курсларига йўналтирадилар. Профилактика инспекторлари ҳафтанинг пайшанба кунлари "Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси куни"ни ташкил этиб, болалар билан суҳбатлар ўтказадилар.

Ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларида инспекторлар 48 соат ичида судга илтимоснома тайёрлайдилар, болаларнинг таълим муассасаларидан маълумотнома ва маҳалла тавсияларини расмийлаштирадилар. Бу марказларда болаларнинг ижтимоий-педагогик реабилитацияси амалга оширилади, минимал муддат 30 кун, истисно ҳолатларда 15 кунга узайтирилиши мумкин.

Маҳалла ҳудудларини "яшил", "сарик" ва "қизил" тоифаларга ажратиш тизими жорий этилган, "қизил" тоифадаги маҳаллаларда вояга етмаганлар учун махсус чоралар кўрилади. Инспекторларнинг фаолияти олий юридик маълумотга эга шахслар билан таъминланиши белгиланган, бу эса уларнинг касбий савиясини оширади.

2024-2025 йилларда амалий фаолиятда ўзгаришлар киритилди: ПФ-185 Фармонида кўра, вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам марказлари "Ҳаёт мактаби"га ўзгартирилди, уларда болаларнинг мослашувига қаратилган янги дастури жорий этилди. Шунингдек, 2025 йил мартдан ногирон болалар учун кундузги парвариш хизматлари давлат-хусусий шериклик асосида ишга туширилди. "Болаларни зўравонликдан ҳимоя қилиш" Қонунига мувофиқ, инспекторлар 24 соат ичида ҳимоя ордери чиқариш ҳуқуқига эга бўлди, бу муҳтож болалар билан ишлашни тезлаштиради.

Амалий мисол сифатида, 2019 йил 29 майдаги Президент қарорига асосан, Сирдарё вилоятида ўғил болалар ва Тошкент вилоятида қиз болалар учун махсус ўқув-тарбия муассасалари ташкил этилган. Бу муассасаларда 14-18 ёшли, ижтимоий хавфли қилмишлар содир этган, лекин жиноий жавобгарликка тортилмаган болалар жойлаштирилади. Мисол учун, бир ҳолатда инспектор ҳуқуқбузарликка мойил 15 ёшли болани аниқлаб, уни муассасага жойлаштириб, психологик ёрдам орқали реабилитация қилган, натижада бола мактабга қайтиб, ҳуқуқбузарликдан воз кечган.

Яна бир мисол: 2020 йилда 368 нафар ёш зарарли норасмий гуруҳлар таъсирида бўлган, инспекторлар уларни профилактик ҳисобга олиб, индивидуал дастури асосида ишлаб, 80% ни ижтимоий фойдали фаолиятга жалб қилган. "Аҳил оила" дастури доирасида нотинч оилалар фарзандлари билан психологик-коррекцион ишлар олиб

борилган, масалан, ажралишаётган оиладаги болага ёрдам бериб, оилани яраштиришга эришилган.

Умумий профилактика мисоли: "Фарзандларимга мендан боғ қолсин!" акцияси орқали ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни қишлоқ хўжалиги ишларига жалб қилиш, уларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказишни таъминлаган. Бу мисоллар профилактика инспекторлари фаолиятининг самарадорлигини кўрсатади, лекин идоралараро ҳамкорликни кучайтириш зарур.

2024-2025 йилларда амалий мисоллар: Жаҳон банки INSON лойиҳаси доирасида 2024-2025 йилларда 50 та ҳудудий ижтимоий хизмат марказлари ташкил этилиб, 50 минг муҳтож болаларга индивидуал кейс-менеджмент орқали ёрдам кўрсатилди. Шунингдек, 2025 йил майда Миллий ваъда (National Pledge) доирасида зўравонликка қарши 10 йиллик стратегия (2025-2035) жорий этилди, унда профилактика инспекторлари болаларнинг ҳимояси учун янги медиа кампанияларда иштирок этди. Масалан, "Мен ҳуқуққа эгаман" қисқа филми орқали болаларга зўравонлик оқибатлари ҳақида маълумот берилди.

Хулоса қилиб айтганда, профилактика инспекторларининг ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар билан ишлаш фаолияти ҳуқуқбузарликларни камайитириш ва болаларнинг ижтимоий мослашувини таъминлашда муҳимдир. Илмий таҳлиллар кўрсатишича, муаммоларнинг асосий сабаби – оилавий ва ижтимоий муҳитнинг салбий таъсири, шунинг учун комплекс чоралар талаб этилади.

2024-2025 йиллар ўзгаришлари тизимни янада самарали қилди: зўравонликдан ҳимоя қонуни ва ПФ-185 Фармони орқали янги ҳимоя механизмлари (ордерлар, "Инсон" марказлари) жорий этилди, бу инспекторларнинг вазифаларини кенгайтди. Шунингдек, UNICEF ва Жаҳон банки билан ҳамкорликда амалга оширилган фаолиятлар, масалан, 10 йиллик стратегия ва TSSCS марказлари, болаларнинг ҳимоясини кучайтирди.

Таклифлар:

- 1) Электрон тизимларни жорий этиш орқали болаларнинг ҳисобини юритишни яхшилаш;
- 2) Инспекторларнинг малакасини ошириш учун мунтазам семинарлар ўтказиш;
- 3) Маҳалла ва таълим муассасалари билан ҳамкорликни кучайтириш;
- 4) Хорижий тажрибаларни ўрганиб, қонунчиликларни такомиллаштириш. Бу чоралар профилактика тизимининг самарадорлигини ошириб, болаларнинг ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 14 ноябрдаги "Болаларни зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш тўғрисида"ги ЎРҚ-996-сон қонуни.

2. Таштемиров А. А. Ахборот технологиялари орқали содир этиладиган жиноятларни фoш этишнинг ҳуқуқий ва ташкилий жиҳатлари //World of Science. – 2023. – Т. 6. – №. 6. – С. 169-175.
3. Таштемиров А., Курчибоев Ж. Вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлигининг профилактикасида таълим ва тарбиянинг ўрни ва аҳамияти //Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук. – 2023. – Т. 3. – №. 12. – С. 130-135.
4. Таштемиров А. А., Калауов С. А. Йўл ҳаракати хавфсизлиги ривожланиш концепциясининг истикболлари ва киберхавфсизлигини таъминлаш зарурати //barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – Т. 2. – №. 8. – С. 245-250.
5. Таштемиров А. А. и др. Ижтимоий тармоқлар орқали содир этилаётган жиноятларга қарши курашиш чора-тадбирлари //Models and methods for increasing the efficiency of innovative research. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 24-31.
6. Таштемиров А. А. и др. Ижтимоий профилактика объекти сифатида алкоголизм таъсиридаги шахслар билан ишлаш фаолиятини такомиллаштириш //So‘ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi. – 2023. – Т. 6. – №. 12. – С. 552-558.
7. Tashtemirov A., Po‘latov A. Ayollar jinoyatchiligining oldini olish chora-tadbirlari //Инновационные исследования в науке. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 75-78.
8. Таштемиров А., Нурматов Н. Айрим хорижий давлатларнинг тезкор қидирув фаолиятида соҳавий ҳамкорликнинг таҳлили //Инновационные исследования в науке. – 2024. – Т. 3. – №. 5. – С. 190-197.
9. Таштемиров А. А. и др. Зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тушунчаси ва ўзига хослиги //Innovative achievements in science 2024. – 2025. – Т. 4. – №. 37. – С. 82-90.
10. Tashtemirov A., Baxtiyorov S. Profilaktika inspektorining jinoyat ishlar bo‘yicha sudlar bilan hamkorligining o‘ziga xos xususiyatlari //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. Maxsus son 12. – С. 38-42.
11. Таштемиров А. А. и др. Психологическая поддержка деятельности инспекторов профилактики в работе с лицами, осужденные к наказанию исправительные работы //International scientific research conference. – 2024. – Т. 3. – №. 28. – С. 97-102.
12. Tashtemirov A., Usmonova Y. Profilaktika inspektorining yashash manzillaridan uzoq muddatga ketgan shaxslar bo‘yicha ishlash faoliyatini huquqiy ta‘minlash //Наука и технология в современном мире. – 2024. – Т. 3. – №. 12. – С. 59-61.
13. Таштемиров А. А. Фирибгарликка имкон берувчи шарт-шароитлар ва ушбу турдаги жиноятларга тайинланадиган жазо тизимининг ўзига хослиги //Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук. – 2022. – Т. 2. – №. 10. – С. 42-48.
14. Таштемиров А. А. Йулларда ҳаракатланишни тартибга солишнинг ҳуқуқий жиҳатлари ва бу борада технологиянинг аҳамияти //siyosatshunoslik, huquq va xalqaro munosabatlar jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 111-115.